

Az igekötők produktív kapcsolódási mintái

Kalivoda Ágnes

2020. május 7.

Bevezetés

A **kapcsolódási minta** megmutatja, hogy egy igekötő

- milyen jelentéseiben milyen igecsoport tagjaihoz járulhat
- milyen hatással van az igei vonzatkeretre

(Ladányi 2012)

A kutatás célja:

A minták feltárása korpuszvezérelt módszerrel, azaz

1. 'igekötő – képző – vonzatkeret' hármassok kinyerésével
pl. *el-X-elődik valami, tönkre-X-el valamit*
2. a hármassokban szereplő igék vizsgálatával

Az előadás vázlata

1. A felhasznált korpusz
2. Produktív igealkotási módok
3. PrevCons – igekötős szerkezetek táblázata
4. Az igekötők ontológiája
5. Összegzés

A felhasznált korpusz

A felhasznált korpusz

MNSZ 2.0.4 (Oravecz et al. 2014) → **PrevLex** (Kalivoda 2019)

PrevLex:

- 53 503 igekötős ige és gyakorisága
- UNKNOWN szavak is, pl. *összecuccol*, *szénnécsócsál*
- 235 igekötő(szerűség)

Az itt felhasznált részhalmoz:

hapaxok, amelyeknél az igekötő terjeszkedő produktivitása nagyobb nullánál (Baayen 1989)

→ 21 038 igekötős igei hapax

Az igealkotás produktív esetei

Az igealkotás produktív esetei

1. Névszó + igeképző

pl. *rokkeresedik, trollkodik*

2. Ige + igeképző

pl. *dilemmázgat, aszalódik*

3. Hangzásséma

pl. *kaffog, zuttyan*

- emMorph-elemzés (Novák et al. 2016)
- 21 038 igekötős igei hapax → 11 602 ige típus

Névszó + igeképző

A képzés bemenete komplex, több szavas szerkezet is lehet:

- jelzős főnév, pl. *buta liba* → *butalibáskodik*
- tulajdonnév, pl. *Sasvári Szilárd* → *sasváriszilárdoz*
- teljes üdvözlési forma, pl. *Kezit csókolom!* → *kezitcsókolomoz*

Névszó + igeképző

Valódi névszói tövekhez járuló, produktív igeképzők:

képző	példák	db
-Vz(ik)	<i>zebracsíkoz, doktoroz, kávézik</i>	2558
-(s)Odik	<i>babásodik, jegesedik, vörösödik</i>	638
-Vl	<i>falfirkál, offtopikol, chatel</i>	525
-(V)(s)ít	<i>bénít, felhőkarcolósít, vidámít</i>	420
-(s)Ul	<i>halkul, szelődül, zombul, szenttehenül</i>	205
-(s)kOdik	<i>flegmáskodik, izmoskodik, mártírkodik</i>	180

Névszó + igeképző

Idegen eredetű névszói tövekhez járuló, produktív igeképzők:

képző	példák	db
-ál	<i>annotál, fókuszál, transzponál</i>	303
-izál	<i>motorizál, szolmizál, tematizál</i>	109
-íroz	<i>lavíroz, morfondíroz, políroz</i>	39
-ifikál	<i>kodifikál, purifikál, identifikál</i>	7

Ritkán magyar szavaknál is, pl. *bolondizál, kántorizál*.

Ige + igeképző

képző	példák	db
-(t)At	<i>kocsikáztat, pötyögtet, oszlat</i>	1412
-Ódik	<i>duplázódik, hekkelődik, szövődik</i>	851
-(O)gAt	<i>hintáztat, fuvintgat, búsulgat</i>	510
-(t)Atik	<i>doboltatik, aranyoztatik, rostáltatik</i>	178

Az -(O)gAt sok alternatívája (nem vagy alig produktívak):
lopkod öldös nézdegél rugdal bukdácsol forrong huzigál

Ezek paradigmába is szerveződnek. (Ladányi 2007)

Hangzásséma

- nemcsak a végződés kötött, hanem a fonológiai szerkezet is (Benő és Szilágyi N. 2015)
- a létrejövő ige jelentése nagyrészt megjósolható:
 - csattog, zötyög* ismétlődve, nem túl intenzíven (teszi X)
 - csattan, zöttyen* egyszer, intenzíven (teszi X)
 - csattant, zöttyent* egyszer, intenzíven (teszi Y X-szel)
 - csattint, zöttyint* egyszer, nem túl intenzíven (teszi Y X-szel)
- nem elhanyagolható: az igekötős igei hapaxok **9,4%**-a

Példa: -Og végű hangzássémák (részlet)

általános séma	példák	db
(C)CO ₁ CO ₁ g	<i>kopog, fröcsög, cseveg</i>	70
(C)CO ₁ CCO ₁ g	<i>mormog, dörmög, csemcseg</i>	11
(C)CO ₁ C:O ₁ g	<i>szöttyög, kerreg, csetteg</i>	6
(C)(C)V(C)CO ₁ rO ₁ g	<i>sutyorog, nyöszörög, sistereg</i>	59
(C)(C)V(C)CO ₁ lO ₁ g	<i>őgyeleg, édeleg, hízeleg</i>	13
(C)(C)V(C)CO ₁ /j/O ₁ g	<i>gomolyog, hömpölyög, tévelyeg</i>	10

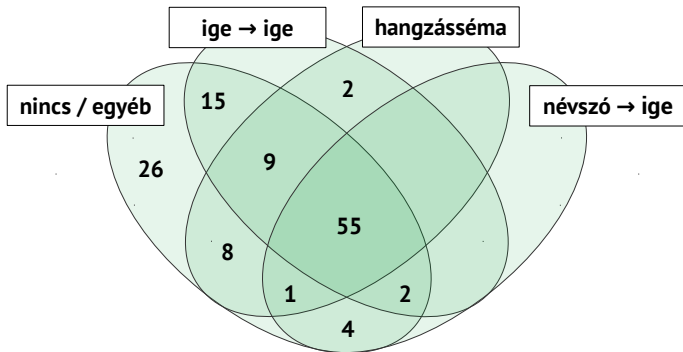
A vizsgált igealkotási módok arányai

Igealkotási módok gyakorisága az igezőtős igei hapaxok és az igezőtő elhagyásával kapott igitípusok esetében:

	igezőtős hapaxok		igitípusok	
	db	%	db	%
névszó → ige	7401	35,2	4985	43
ige → ige	4492	21,4	2951	25,4
hangzásséma	1987	9,4	799	6,9
nincs / egyéb	7158	34	2867	24,7
	21 038	100	11 602	100

A vizsgált igealkotási módok arányai

A 122 igealkotó megoszlása aszerint, hogy milyen igealkotási móddal keletkeztek az igeik, amelyekhez kapcsolódnak:

PrevCons: Igekötős szerkezetek táblázata

PrevCons (*Preverb Constructions*)

- 21 038 igekötős igei hapax vonzatkerettel és meta-adatokkal
- formátumok: TSV fájl és SQLite adatbázis
- nyílt hozzáférés: <https://github.com/kagnes/prevcons>
- a Mazsola (Sass 2011) mintájára készült
- kigyűjthetők belőle:
 - 1) 'igekötő – képző – vonzatkeret' hármások (gyakorisággal)
 - 2) a hármásokban szereplő konkrét igék

Miből áll?

1-8. oszlopok:

	az oszlop tartalma	példa (<i>elcsipszez</i>)
1	ID	7706
2	igekötő	<i>el</i>
3	igelemma	<i>csipszez</i>
4	vonzatkeret	-t
5	az igekötő produktivitása	0.0951
6	az igekötő hapaxainak száma	2005
7	a szóképzés bázisának típusa	N
8	a képző/hangzásséma típusa	-Vz(ik)

Miből áll?

9-13. oszlopok:

	az oszlop tartalma	példa (<i>elcsipszez</i>)
9	stílusregiszter	személyes
10	régió	magyarországi
11	word2vec klaszter	109
12	tagmondat	<i>meg elcsipszezem , Én sajnálom a pénzt virágföldre ,</i>
13	teljes mondat	<i><ncl> inkább elsörözöm <ncl> meg elcsipszezem , <ncl> így töletek kérek segítséget .</i>

Problémák a vonzatkeret-kinyeréssel

- az adatkinyerés automatikus
→ lehetnek hibák, főleg a vonzatkereteknél
- kötelező vonzat ↔ szabadhatározó
- *magam, magad*, stb. – nem látszik, hogy alany- vagy tárgyeset
- bizonyos esetragok sokszor kiválthatók lennének irány-
hármast jelölő vonzattal, máskor nem, pl:
el {-rA, -bA, ...} → *el* HOVÁ
rA -rA ↗ *rA* HOVÁ

Mire jó?

Pl. az *el* mellett milyen *névszó* → *ige* képzők és vonzatok jelennek meg legtöbbször?

igekötő	képző	vonzatkeret	db
<i>el</i>	-(s)Odik		196
<i>el</i>	-Vz(ik)	-t	107
<i>el</i>	-(V)(s)ít	-t	72
<i>el</i>	-Vz(ik)		69
<i>el</i>	-(s)Ul		41

Mire jó?

Milyen igéket jellemez az 'el-N-(s)Odik' szerkezet?

C	el-N-(s)Odik	tagmondat
1	<i>elemdéefesedik</i>	és elemdéefesedett .
2	<i>elbalosodik</i>	ha teljesen elbalosodna ez a fórum .
2	<i>elliberálisodik</i>	ugyanis reménytelenül elliberálisodtak ,
2	<i>elpártosodik</i>	s elpártosodott ,
3	<i>elordasodik</i>	és elordasodik az ő hazája .
3	<i>elsimicskásodik</i>	Mielőtt még teljesen elsimicskásodnánk
6	<i>eltőkésedik</i>	ha a volt elvtársak eltőkésednek ,
7	<i>elmagyarodik</i>	Óhatatlanul elmagyarodott ,

Mire jó?

A szemantikailag hasonló igéket jól összehozza a szóbeágyazás.

Hangzássémás példák:

- (1) *bugyog csobog zubog csorog csurog csöpög csepeg ...*
- (2) *csivog vartyog nyihog brekeg gágog mekeg rőfög ...*
- (3) *szédeleg kóvályog biceg tipeg csoszog kocog cammog ...*
- (4) *pillant pislog pillog pislant hunyorog mered ...*

Az igekötők ontológiája

Bevezető

- a PrevCons-ban a főbb jelentések elválnak a vonzatkeretek, automatikus igei klaszterek mentén
- cél: a jelentésrendszer ábrázolása egy ontológiában

Ontológia:

- entitásokból és azok relációiból álló tudástár
- entitások = igekötők és jelentések
- relációk = szinonímia, antonímia, hiperonímia
- gráfként ábrázolható
- elv: “többet nagyjából” (56 igekötő) ↔ “keveset alaposan”, utóbbit ld. J. Soltész (1959), Ladányi (2007), Tolcsvai Nagy (2015)

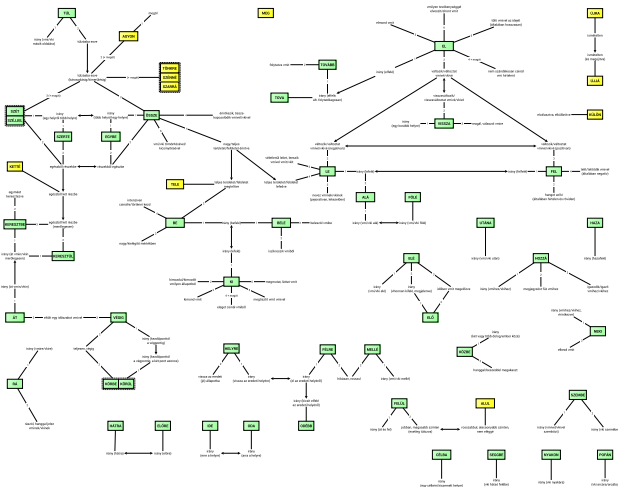
A poliszémiából adódó nehézségek

1. Irányjelentés: térbeli → időbeli
pl. *visszatekint a házra / gyermekkorra*
2. Igekötő + kommunikációs ige
 - konkrét irányjelentés, pl. *hátrasóg, utánaszól*
 - lexikalizálódott minta, pl. *beleszól → beleoffol, belejópofiz*
3. Az igekötők tömörítő képessége
 - (1) [...] lekenyereztem, akarom mondani, **ledinnyéztem** őket.
 - (2) De a nagy merev szemek **kiuhuskodtak** az összetoldozott fényképből.

A poliszémiából adódó nehézségek

4. Néhány jelentés igekötő-csoportok szintjén érvényes, pl. 'irányjelentéses igekötő + ige + *magát*' szerkezet
- (1) [...], a kisfiú **hazapityeregte magát**.
 - (2) [...] ha már **odaerőszakoskodták magukat**, [...]
 - (3) [...] “**visszaedzette magát** a csapatba”, [...]
5. Az aktuális jelentés kontextusfüggő
- (4) Reggelijét befejezte // Nyakkendőjét **letejezte** // [...]
 - (5) [...] amit a hozzáértők simán “**lespagettiznének**”, hiszen ránézésre egyszerű paradicsomos tésztának látszik.

Az ontológia madártávlatból

Entitások: igekötők és jelentések

UTÁNA

irány (vmi/vki után)

TELE

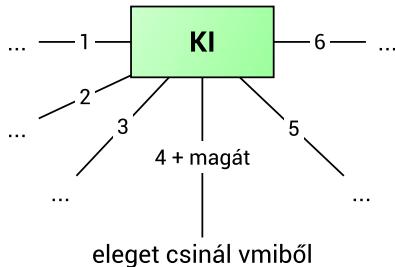
teljes területet/felületet
megtelítve

NEKI

1
irány (vmihez/vkihez,
érintkezve)

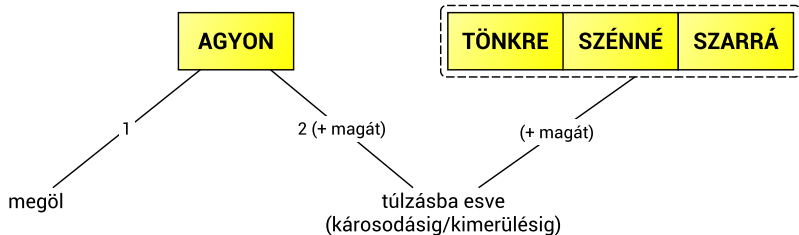
2
elkezd vmit

Entitások: igekötők és jelentések

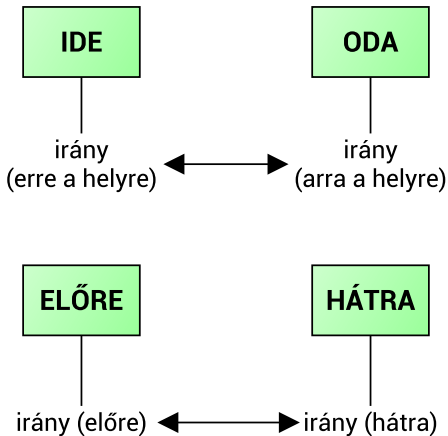
- (1) [...] miután virtuálisan **kisöröztük magunkat**, [...]
- (2) S amikor mindenki **kiteniszezte magát**, [...]
- (3) [...] miután **kimolotovkoltélozták magukat** Párizsban, [...]

Szemantikai relációk: Szinonímia

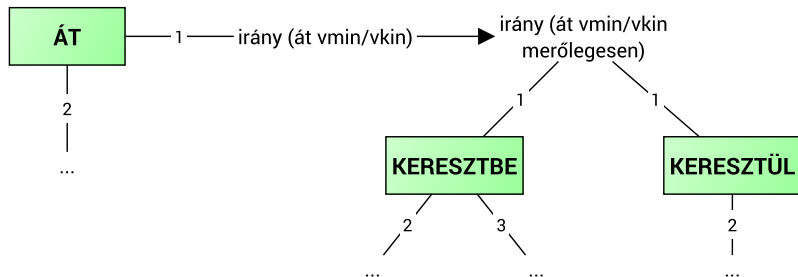

- (1) [...] az idegeim meglehetősen **agyoncincálódnak**.
- (2) Én **tönkreröhögtem** magam ezen a hozzászóláson.
- (3) [...] ő meg legalább **szénnéizgulja** magát az úton, [...]
- (4) [...] ezzel **szarrákereshetné** magát a nyugati világban [...]

Szemantikai relációk: Antonímia

Szemantikai relációk: Hiperonímia

- (1) [...] 1995-ben **áthajózáztak** a Bering-szoroson, majd hosszú arktikus körút után 2000-ben Izland vizeire is eljutottak.
- (2) [...] **keresztberohant** előtte az úton egy kondányi vaddisznó.
- (3) Gyurica **keresztülvetődött** az ágyon, ruhástul.

Szemantikai relációk

A szemantikai viszonyok az egyes jelentések szintjén értelmezhetők, nem az igekötők szintjén.

Ugyanannál az igekötő-párnál megjelenhet többféle viszony, ld. *össze* és *szét*.

Antonímia az irányjelentésben:

- (1) [...] pillantgattuk egymást, ahogy **összenyomakodtunk**.
- (2) **Széttologatja** a bútorokat.

Szinonímia absztraktabb jelentésben:

- (3) Most jól **összeofftopikoztuk** XY rovatát.
- (4) **Szétkarcoltak** egy hajótestet, [...]

Összegzés

- adatvezérelt kutatás 21 038 igekötős igei hapax alapján
- leltár az igealkotás produktív eseteiről (gyakoriságokkal)
- PrevCons: kutatóeszköz igekötős szerkezetek vizsgálatához
- Ontológia: 56 igekötő jelentései és a jelentések közti viszonyok

kalivoda.agnes@nytud.hu

Hivatkozások

Baayen, H. (1989): A Corpus-Based Approach to Morphological Productivity (Statistical Analysis and Psycholinguistic Interpretation). Amsterdam, Centrum voor Wiskunde en Informatica.

Benő, A. és Szilágyi N., S. (2015): Hangzásséma és motiváltság a hangutánzó és hangulatfestő igéink körében. In Kádár, E. és Szilágyi N., S. (szerk.): Motiváltság és nyelvi ikonicitás, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME).

J. Soltész, K. (1959): Az ősi magyar igekötők: meg, el, ki, be, fel, le. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kalivoda, Á. (2019): Véges erőforrás végtelen sok igekötős igére. In Berend, G., et al. (szerk.): MSZNY 2019, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport.

Ladányi, M. (2007): Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

Ladányi, M. (2012): Igekötős igék kapcsolódási mintázatai. Vizsgálati lehetőségek. In Tolcsvai Nagy, G. et al. (szerk.): Konstrukció és jelentés, Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Hivatkozások

Novák, A., Siklósi, B. és Oravecz, Cs. (2016): A New Integrated Open-source Morphological Analyzer for Hungarian. In Calzolari, N. et al. (szerk.): Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016), Portorož, European Language Resources Association (ELRA).

Oravecz, Cs., Váradi, T. és Sass, B. (2014): The Hungarian Gigaword Corpus. In Calzolari, N. et al. (szerk.): Proceedings of the 9th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2014), Reykjavik, European Language Resources Association (ELRA).

Sass, B. (2011): Igei szerkezetek gyakorisági szótára – egy automatikus lexikai kinyerő eljárás és alkalmazása. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

Tolcsvai Nagy, G. (2015): Az ige a magyar nyelvben. Funkcionális elemzés. Budapest, TINTA Könyvkiadó.